

SKENDER RİZAY
(Priştine)

XIXncü. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA KOSOVA EYALETİNİN İKTİSADİ DURUMU

XIXncü yüzyılın ikinci yarısında bugünkü Kosova Eyaleti toprakları Kosova Vilâyetine bağlı idi. Kosova Vilâyeti 1877—1878 yılına dek 7 sancağa taksim edilmiş idi: Priştine, Prizren, Üsküb, Debre, Yeni Pazar, Niş ve Pirot (Şehirköy) sancağı. Ama 1879—1900 yılına dek Kosova Vilâyeti'nin 5 sancağı var idi: Priştine, Prizren, İpek, Üsküb ve Yeni Pazar sancağı¹.

Böylece, Kosova Vilâyeti'nin 7 sancağı, 37 kazası, 8 nahiyesi, 1.400 köyü ve 839.771 nüfusu vardı (1877—1878). Millet bakımından halkı Arnavut, Boşnyak, Sırb, Türk, Makedon ve Yahudi idiler². Bu milletler içinde en kalabalık olan Arnavutlar idi. 1878 yılında Niş ve Şehirköy sancakları müstakil Sırbija'ya verildi³. Bu suretle Kosova Vilâyeti darlaşmağa başladı.

1878 yılında Kosova Vilâyeti'nin nüfusu

Sancak	Nüfûs
Priştine	62.890
Üsküb	104.123
Prizren	117.071
Yeni Bazar	131.488

¹ Public Record Office, London, *F. O. 78/2620*; The British Museum, London, *Accounts and Papers (43)*. 1877. *XCI. 91*, 483—542; *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye Osmaniyye*, İstanbul, 1295 (H.), 331—347; *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye Osmaniyye*, İstanbul, 1926 (H.), 176—177; Arhiv SSIP-a, Beograd, *Političko odeljenje*, *Pov. br. 209*; Başbakanlık Arşivi, İstanbul, 353/540:

Memaliki Şahanenin Munkasem olduğu Sancakların ve her Sancağı teşkil eden kazaların Cedveleri.

² *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye Osmaniyye*, İstanbul, 1295 (H.), 331—347; *Kosova Vilâyeti Sâlnamesi*, 1314 (H.).

³ *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye Osmaniyye*, İstanbul, 1296. H., 176—177.

Sancak	Nüfus
Niş	143.814
Şehirköy	93.241
Debre	187.145
Toplam:	839.772 ⁴ .

1877 yılında Kosova Vilâyeti'nin nüfusu

Sancak	Kaza	Müslüman	Gayrı müslim	Yahudi	Çingene	Toplam
Pristine	Pristine	16.462	4.686	50	1.272	19.583
	Ipek	9.981	8.527	—	1.025	19.533
	Vuçitrn	6.955	3.271	—	413	10.639
	Gilan	12.544	11.607	—	1.216	25.367
	Preşova	—	—	—	—	—
	Toplam:	43.055	28.091	50	3.926	75.122
Üskub	Üsküb	16.462	14.586	160	307	31.515
	Kumanova	5.264	14.360	—	156	19.780
	Iştib	11.400	10.750	260	330	22.740
	Palanka	510	15.000	—	267	15.777
	Radovişte	4.398	3.016	—	269	7.683
	Koçana	4.232	2.605	—	230	10.667
	Kratova	1.037	3.287	—	21	4.385
	Toplam:	43.303	67.204	420	1.620	112.547
Prizren	Prizren	30.716	7.458	—	1.778	39.952
	Tetova	22.677	12.957	—	950	36.583
	(Kalkandelen)					
	Yakova	12.553	2.757	—	—	15.210
	Luma	5.752	—	—	92	5.844
	Gusinja	2.595	1.125	—	—	3.720
	Toplam:	74.292	24.297	—	2.820	101.409
Yeni Pazar	Senice	4.366	3.522	—	22	7.910
	Y. Pazar	15.993	17.833	88	—	33.914
	Prepole	2.582	4.029	—	—	6.611
	Mitroviçe	2.143	1.958	—	—	4.101
	Nova Varoş	1.124	4.094	—	—	5.218
	Prevla	3.250	1.717	—	—	4.957
	(Taşlice)					
	Rojaya	4.218	1.254	—	—	5.472
	(Trgovişte)					
Berana	680	150	—	—	730	
Byelo Pole	6.661	3.522	—	—	10.183	

⁴ Kosova Vilâyeti Sâhnâmesi, 1295 H.

Sancak	Kaza	Müslüman	Gayri müslim	Yahudi	Çingene	Toplam
	(Akova)					
	Moykovca	4.141	633	—	—	4.774
	Toplam:	45.158	38.712	88	22	83.980
Debre	Debre-i Balâ	18.500	9.500	—	500	28.500
	Elbasan	44.550	2.350	—	—	46.850
	Debre-i Zir	25.000	1.500	—	—	26.500
	Mat	8.170	—	—	—	8.170
	Toplam:	96.170	13.350	—	500	110.020
Vilayette toplam:		301.978	171.654	558	8.888	483.078 ⁵

1882 yılında Kosova Vilâyetin nüfusu

Sancak	Kaza	Müslüman	Gayri müslim	Toplam
Priştine	Priştine	19.905	1.353	28.258
	Vuçitrn	11.734	7.424	19.158
	Gilan	17.603	12.592	30.195
	Preşova	8.525	7.321	15.846
	Toplam:	57.767	35.690	93.457
Üsküb	Üsküb	17.770	16.382	34.152
	Iştib	12.668	12.028	24.696
	Kumanova	5.120	16.567	21.687
	Radovişte	4.504	2.751	7.255
	Kratova	1.113	4.341	5.454
	Koçana	3.681	8.366	12.047
	Palanka	652	10.510	11.162
	Nahiye Maleş	1.157	4.599	5.756
	Nahiye Pijaca	2.278	2.210	4.488
	Toplam:	48.543	77.754	136.657
Yeni Pazar	Senice	6.486	3.995	10.483
	Yeni Pazar	9.006	7.168	16.174
	Mitrovice	2.898	2.797	5.695
	Akova	8.389	2.888	11.277
	Nova Varoş	683	2.529	3.012
	Trgovişte	4.547	878	5.425
	Toplam:	31.809	20.257	52.066
Taşlice	Taşlice	6.269	3.263	7.532
	Prepole	3.573	5.335	8.908
	Nahiye Priboy	608	726	1.334
	Toplam:	8.450	9.324	17.774
Ipek	Ipek	6.518	6.665	13.183

⁵ Kosova Vilâyeti Sâlnâmesi, 1296 H.

Sancak	Kaza	Müslüman	Gayrı müslim	Toplam
	Yakova	8.868	1.630	10.498
	Berane	181	1.240	1.421
	Gusine	1.593	291	1.884
	Toplam:	17.160	9.826	26.986
Vilayette toplam:		164.129	152.851 ⁶	311.980 ⁶

1896 yılında Kosova Vilâyeti'nin nüfusu

Sancak	Kaza	Nüfus
Üsküb	Üsküb	65.103
	İştib	42.675
	Kumanova	41.209
	Koçana	29.025
	Radovişte	18.482
	Palanka	23.587
	Kratova	20.450
	Kaçanik	8.139
	Maleş	20.552
	Toplam:	270.222
Priştine	Priştine	68.661
	Gilana	52.448
	Preşova	42.248
	Vuçitrn	23.690
	Mitrovica	9.555
	Toplam:	196.602
Prizren	Prizren	98.674
	Luma	8.281
	Kalkandelen	46.051
	Nahiye	
	Gostivar	33.432
Yeni Pazar	Toplam:	186.438
	Senice	23.939
	Yeni Pazar	25.079
	Akova	18.026
	Nova Varoş	6.181
	Kolaşin	6.337
	Toplam:	79.562
Taşlice	Taşlice	44.450
	Prepol	16.583
	Toplam:	61.033
Ipek	Ipek	50.000
	Yakova	11.096

⁶ *Kosova Vilâyeti Sâlnâmesi, 1300 H.*
Prizren ve Debre 1880 yılında Manastir sancağında idiler.

Sancak	Kaza	Nüfûs
	Trgovişte	5.269
	Berana	4.000
	Gusine	4.876
	Toplam:	71.244
Vilayette toplam:		865.101 ⁷

XIXncü yüzyilin ikinci yarısında Kosova Eyaleti İktisadi yeter derece'de gelişmiş idi. İktisad'ın çeşitli dalları arasından el-sanatları, ticaret, ziraat, hayvancılık, bahçivancılık, ormancılık ve madencilik en mühim iktisat dalları idiler.

Terzilik, kuyunculuk, tüfekçilik, tabaklık en fazla gelişmiş sanatlar idiler. Bu sanatlar'ın mahsulleri Kosova'dan çok uzak bölgelerde tamınıyordu. Onlarla hemen hemen yalnız Arnavutlar uğraştılar. Ama kazancılıkla, kalaycılıkla, ve mutafçılıkla en çok Sırlar, demircilikle Çingeneler uğraşırlardı. Arnavut sanatçilerin imla ettikleri — ipekli ve pamuklu kumaşlar, düğmeler, gaytanlar ve ipekli şeritler, ipek, „arnavut elbiseler“ — meşhur idi.

Ticaret da gelişmiş idi. Kosova eyaleti içerisinde ve dışarısında ticaret gelişmiş idi. Bu mallar Balkan, Avrupa, Asya ve Afrika pazarlarında ve panayırlarında satılırdı. Ticaretle Arnavutlar, Sırlar ve Yahudiler uğraştılar. Kosova dış ticaretinin monopolu İşkodra „Çobba“, „Summa“ ve „Pemma“ şirketleri'nin ellerinde idi. Bu şirketlerin şubeleri Priştine'de, Yakova'da, İpek'te, Priştine'de, Üsküb'te ve Yeni Pazar'da vardı⁸. Bu şirketler malları ihraç ve ithal ediyorlardı. İhracat ve ithalât İşkodra, Ülgün, Bar ve Selanik iskeleleriyle yapıyordu. Endüstri malları, gaz, tuz, şeker, pirinç ve bahar ithal malları idiler. Ama çeşitli deriler, tereke, sanayi mahsulleri, kereste, maden ve saire ihracat maddeleri idiler. İhracat ithalâttan daha büyük idi. Böylece 1877 yılında İşkodra'dan İngiltere'ye 144.073 İngiliz lirası (pound) ihracat ve İngiltere'den İşkodra'ya 334.622 İngiliz lirası ithalât olundu⁹.

⁷ Kosova Vilâyeti Sâlnâmesi, 1314 H.

⁸ Arkivi Qendror i Shqipërisë, Tiranë, Emërtimi i fondit »Vëllezërit Çobba«, Shkodër, Dosya No 2, 3, 20, Viti 1876; Aynı yerde, »Vëllezërit Pemma«, Shodër (1864 – 1896); Skender Rizaj, *Ekonomia dhe*

shoqëria e Kosovës në gjysmen e dytë të shekullit XIX sipas burimeve osmane, angleze dhe shqiptare, »Kosova, No 5. Prishtinë, 1976, 13–25.

⁹ Public Record Of----ice, London, F. O. 880/4096, Confidential

Işkodra gümrük vâridât hâsilâtı

Yıl	İngiliz lirası
1873	37.319
1874	39.667
1875	33.758
1876	38.562
1877	28.208
1878	—
Yekûn	177.514

Işkodru gümrük hâsilâtı	Ihracat'tan	İthalât'tan
1873	35.125	2.194
1874	37.672	1.995
1875	31.056	2.702
1876	36.368	2.194
1877	26.768	1.440
1878	—	— ¹⁰

Bu suretle görüyoruz ki 1877 yılının hâsilâtı, evvelki yılların hâsilâtı'na göre daha az idi. Ama 1878 yılın ticaret hasılatları tamamile düştü. Bunun sebebi Rusya-Sırbistan-Karadağ-Osmanlı İmparatorluk harbi (1877—1878) ve Arnavutlar Prizen Birliği'nin etkileri idi. Çünkü Işkodra'da İngiliz genel-konsolosu Kirby Green, 14 Kasım 1878 yılı raporunda şöyle diyor: »Until the central government is more capable of exercising its authority in North Albania (its administration can only be said to exist in the towns and of the lowlands) I would strongly discourage the formation of foreign companies for the purpose of developing the natural resources of the country«. Demek ki Şimal-i Arnavutluk'ta Osmanlı merkez idaresinin hükmü kalmadı, ve dış şirketler için Arnavutluğun ziraî mahsullerini kullanmak mümkün değil idi¹¹.

Fakat XIXncü yüzyılın doksan senelerinde Kosova Eyaletinin hâsilâtları gene çoğalmağa başladı. Öyle ki, o yıllarda Kosova'dan senede 10.000.000 oka teneke Selanik pazarlarına gönderildi¹².

XIXncü yüzyılın ikinci yarısında iktisat bakımından Kosovanın en önemli merkezi Prizren idi. Böylece 1864 yılında Prizren 46.316 İngiliz lirası kıymetinde mal ithal etti. İthalât kolonial malları, altın

¹⁰ F. O. 881/4096.

¹¹ F. O. 881/4096, pp. 177.

¹² »Zastava« No 47/1896; Branislav

Vranešević, *Vojvodanski izvori o proizvodnim snagama Kosova u drugoj polovini XIX veka*, »Kosovo«, No 5, Priština, 1976, 32.

iplik ve gelin teli, demir ve çelik; pamuk, ipek ve yün mahsulleri, tuz, tabaklama maddeleri, ve çeşitli malları idi. Bu mallar Avusturya'dan, Yunanistan'dan ve gayrı Osmanlı İmparatorluk bölgelerinden ithal edildi. Fakat Prizren'den ihracat 127.501 İngiliz lirası'ya dek yetiştirdi. İhracat malları silâh, demir, ipek (işlenmemiş) ve ipek kozası, deriler (kordovan-sahtiyan gibi ince ve renkli deri, koyun, tavşan, sansar deriler), balmumu, yün, çeşitli mallar ve saire. Bu mallar Avusturyaya, İstanbul'a ve Mısır'a ihracat oldu. Prizren yakınında bulunan demir de kullanılmıştır¹³.

Prizren 1864 yılında Prilep panayırında şu malları satmıştır: 10 paket tüfek, her paketi 1.500 kuruş fiyatıyla, 15.000 kuruş; 12 paket tüfek harbisi, her biri 600 kuruş fiyatıyla, 7.200 kuruş ediyordu¹⁴.

Tüccar Stefan Jak Bianki mektuplarına göre (1865) Prizren'de İşkodra'dan şeker, pirinç, kahve, işlenilmiş deriler, altın eşyalar ve diğer mallar ithal olundu. Halbuki Prizren'den şu mallar ihraç edildi: yün, keten tohumu, ipek kozası ve saire¹⁵. 1876 yılında dış ve iç Prizren ticaretini Stefan Bianki ve Engjell Çobba ortağıyla oluşmuş şirket ellerinde tutardı¹⁶. Prizren ithalatı ve ihracatı İşkodra »Pemma« şirketiyle de olurdu (1864—1896)¹⁷.

Bir İngiliz kaynağına dayanarak 1876/77 yılında Prizren'in 35.000 nüfusu var idi. İktisat bakımından Prizren tüfek hasilatıyla tanınmış idi. Ticareti de ehemmiyetli idi¹⁸.

Takvim »ORAO«-ya göre 1879 yılında »Prizren'de mükemmel tüfekler ve yatağanlar hasıl olunurdu. Bunlar, bütün Türkiye'de tanınmış idik¹⁹.

Prizren büyük çarşısı da 1.389 dükandan silahlar ve makaslar ve kalem-tıraş ve sair çelikten ma'mûl âlât ile gümüşten til-kârî mevâdd işlemekle mahsus müteaddid kârhanelerden, bir çok tabakhaneden, 15 su-değirmeninden, büyücek bir handan ibaret idi²⁰.

Prizren nüfusu, 1876/77-yılında, 35.000 iken, yirmi sene sonra (1896/97), 10.176 kişi'ye düştü. Bu nüfus düşmesinin sebepleri de şunlar idi: Osmanlı-Rus, Sırp-Karadağ harbinden (1876—1878) dolayı ayrıca çok nüfus (1877—1879) Anadolu ve başka İmparatorluk ülkele-

¹³ The British Museum, London, *Accounts and Papers* (31). 1866. LXIX. 69, 400—401.

¹⁴ *Aym yerde*, 587.

¹⁵ Arkivi Qëndror i Shqipërisë, Tiranë, Emërtimi i fondit »Vëllezërit Çobba«, Dosja 20.

¹⁶ *Aym yerde*, Dosye: 2, 3, 4.

¹⁷ *Aym yerde*. »Vëllezërit Pemma«, Shkodër (1864—1896).

¹⁸ Rev. Alex. Mackay, H. D., F. R. G. S., *Hand-Book of The Seat of War in Turkey*, Edinburgh Publishing Company, London, Simpkin, Marchal and Co., 1877, 33.

¹⁹ Kalendar »ORAO«, 1879, 46; B. Vranešević, *Aym yerde*, 35.

²⁰ *Kosova Vilâyeti Sâlnâmesi*, 1314 H., 518—519.

rine göç etti²¹, ve Arnavutların Prizren Birliği (Arnavultuk Cemiyet-i İttihadiyesi) ezilmek gibi sebeplerden nüfus iyice ozaldı²². Ondan sonra Prizren iktisat bakımında gerilendi.

Ama osmanlı kaynaklarına göre görüyoruz ki Prizren 1896/97 yılında yine oldukça ilerlemişti. Öyle ki Prizren kazasında tahminen mevcut 120.000 dönüm (1 dönüm = 940 m²) Eraz-i Emiriye vardı ve bunun 90.000 dönümü tarla ve 13.000 çayırılık, kusuru da çeşitli meyve ağaçlarını hâvi bağlık idi²³.

Ziraatın hasıl ettiği şeyler süsüm ve pamuk ve afyondan başka çeşitli hububatlar kapsamakta ise de, mısır mahsûlâtının geçerliği dolayısıyla, diğerlerinden biraz fazlala ekilirdi.²⁴

»Kasaba-i mezkûre'de terzilik, kuyumculuk, tüfekçilik, makascılık ile mutfakçılık, kazaz, saraç sanatları meşhur olunmasıyla ahalinin bir takımı bunlarla uğraştı, ve karyeler ahalisinden bir çoğu da celeblik, kâhyalık etmektedir. Terziler, Prizren'de gümüş ve ipek bükmeli dolamalar işledikleri gibi kuyumcularla makascılar yanında, eskiden beri kesip istedikleri şöhrete uygun olarak her çeşit çağ altın ve gümüşü kemâl-i mahârâta çalışanlar bulunur idi«²⁵.

İşte bu sanatkârlar başka yerlerde örnekleri görülmeyen altın, gümüş kakma tel işleriyle ve makas, kalemtraş, tel zarf, tepsi, sigara tabakası, iğne, düğme, ayna çerçevesi, ve sipariş vuku'unda bostan ve masa ve yazı takları gibi çıkarmışlardır. Tüfekçiler kaliteli eski ve yeni Avrupa martınların'dan hiç farkı olmayacak bir surette idi²⁶. Bu sanatta en iyi ustlar Arnavutlardı²⁷.

Prizren ve Kalkandelen kasabası silâh yapan bir Darüssınna idi. Burası, yalnız Arnavutluğun değil, bütün Osmanlı ülkesinin silâhlarını uzun seneler temineden bir yerd. Kasabanın bu işe başladığı tarih bilemiyor. Askeri müzede, Anadolu'da rastlanan eski silâhların Kalkandelen de yapıldığı muhakkaktır²⁸.

Süleyman Külçe şöyle demektedir: »Darüssınna dedim bununla, meselâ: Krup fabrikası gibi bir müessese vardır demek istemiyorum; fakat verim bakımından bir fabrika randmanında olduğu da meydandadır«²⁹.

²¹ Skender Rizaj, *O migracionim kretanjima na Balkanu* (1877-1879). ANU BiH, Posebna izdanja - Knjiga XXX. Odeljenje društvenih nauka, Knj. 4, Sarajevo, 1977, 185-197; Başbakanlık Arşivi, İstanbul, *Meclis-i Meb'ûsân, 1293=1877*, 251; *Meclis-i Meb'ûsân 1293=1878*, 126, 127, 1238, 154, 162, 164, 179.

²² Skender Rizaj, *Lidhja Shqiptare e Prizrenit në dokumente angleze - The Albanian League of Prizren in the English documents*, Arkivi i Kosovës, Prishtinë, 1978, 1-321.

²³ *Kosova Vilâyeti Sâlnâmesi*, 1314 H., 515.

²⁴ *Aynı yerde*.

²⁵ *Aynı yerde*, 516.

²⁶ *Aynı yerde*, 517; A. Cevad, *Aynı yerde*, 234.

²⁷ Başvekâlet Arşivi, İstanbul, *Yıldız Esas Evrakı: 18-553/645-93-38*.

²⁸ Süleyman Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir, 1944, 381.

²⁹ *Aynı yerde*.

Prizren kazasında ziraat ve hayvancılık çok ileri gitmiştir. Öyle ki 1896 yılında 1.200.000 İstanbul okası çeşit çeşit hububat ile 20.000 kadar hayvan derilerinden ve 9.500 lira kıymetinde yapılmış şeyler tabaklıktan ibaret idi³⁰.

Priştine'nin 500 dükkâni ve mağazaları, 2 oteli, 10 kadar hanı, 1 saat külesi, 3 hamamı ve diğer yapıları var idi³¹.

Priştine'de dahi zirâat Banka şubesi vardı. Sandık sermayesi 200.000 kuruştan ibâret³². Yıllık geliri 96.087 ve yıllık masrafı 31.893 kuruşu buluyordu³³.

1896/97 yılında kasaba halkının maddi yaşamarları bakkallık, manifaktüracılık, bahçevanlık, arpacılık gibi adi şeylerde ibaret ve su grupda kıymet bulunan hubûbât ve deri ticaretiyle hayli ilerideydi. Önce Priştine'nin ma'mûlât tabaklık ile pâpûçuluğu meşhûr iken şimdi bırakılmıştır. Bunun için ahalisinin dâire-i yaşama o kadar geniş değildi. Buna rağmen sanâat ve ticarete, işleyen ma'rifete mîl ve mahabbet ile her ne kadar sanâat ve ticaret hükm-i zemân ile münâsib işleyiş bulunmağa başlamıştı³⁴.

Bundan başka der-saâdetçe bile mazhar verilmiş ve istenilmiş pek yüksek bir çeşit misk sabunu yapılabirinci çeşit'in okası 80 kuruş kadar satılmış olduğu anlaşılmaktadır. Keçi kılından güzel bir çeşit kilim yapıldığı gibi bir takım köylerde yünden seccadeler de dokunmuştur³⁵.

Memleketin ithalâtı ihracat'ından ziyade idi. Elbise ilgili eşya ile yiyecekler ve meşrûbattan pirinç, kahve, şeker, sabun, gaz, zeytin, ithal olunur; buğday, arpa, yulaf, çavdar ve hayvanattan koyun, keçi, beygir, öküz, inek, deri ihrac olunurdu³⁶.

Mitroviça kasabasının 1896/7 yılında 3413 nüfusu var idi. Nüfus mezkurenin kısm-ı a'zami yabancı olup hancılık, kunduracılık, bıçakçılık, terzilik ve saire ile geçinirdiler³⁷. Orda ziraat usulu eski ise de, gündün güne terketmekte idiler. Ziraat 2.500; ırgatlık, 4.000 i de ortaklık ile idare olunurdu³⁸.

Kazanın arazısı ancak buğday, yulaf, çavdar, mısır, patates ve tütün mahsulatını yetiştirebilir; susam, pamuk, afyon gibi şeyleri de yetiştirirlerdi.³⁹

Kasabada 20.000 oka üzüm hasıl olurdu. 287 dönüm bağı bulunup mahsulundan şarab ve saire işleme olunmazdı.⁴⁰

Kazanın ihracatı yalnız hububat olup bu da senede 300.000 okaya toplam olmakta idi⁴¹.

³⁰ Kosova Vilâyeti Sâlnamesi, 1314 H., 518.

³¹ Aynı yerde, 351.

³² Aynı yerde, 334.

³³ Aynı yerde, 336.

³⁴ Aynı yerde, 346, 347.

³⁵ Aynı yerde, 347.

³⁶ Aynı yerde, 347.

³⁷ Aynı yerde, 368.

³⁸ Aynı yerde, 369.

³⁹ Aynı yerde, 369.

⁴⁰ Aynı yerde, 369.

⁴¹ Aynı yerde, 369.

⁴² Aynı yerde, 380.

Vuçitrn kaza ahalişi 1896/7 yılında 27.791 kişiden ibaret ve li-sanları türkçe ve arnavutça idi⁴². Kazanın arazi 458.081 dönüm idi. Ova kısmı gayet güzel ise de bununda ancak üç kısmı mezra ve iki kısmı da gayri kabil ziraat idi⁴³.

Arazi-i mahaliyye buğday, çavdar, arpa, mısır, darı, patates, fasulya, bostan, kabak ve saire yetiştirmiştir⁴⁴. Govadonca karyesinde krom madeni var idi⁴⁵.

1896/7 yılında Gilan kasabasında 2.341, ama Gilan kazasında ise 49.448 nüfus var idi⁴⁶.

Gilan kasabası ahalisinin dahi ekseri manifaturacı, bakkal, terzi, kunduracı, demirci, mutafei, ırgateci olup ticaretleri aşağı idi. Karye ahalişi alma ve verme için ekseriyetle Gilan, Priştine, Buyanovça, Kumanova, Preşova pazarlarında giderlerdi. İkişer gün devam etmek üzere Gilan'da her sene mayısın 15-nci ve haziranın 20-nci günlerinde büyücek bir hayvan panayri düzenlenip faydalı ve verimli alış veriş olurdu⁴⁷.

Kaza içinde Novoberde, Yasenovik, Marefça, Jetine, Uglar, Koretişta, Kişno Pole, Islaofça karyelerinde krom, simli kurşun, bakır, nikel, manganiz ve saire türlü madenler vardı⁴⁸.

1896/7 yılında İpek kasabasının 12.977 nüfusu vardı⁴⁹. Ekseriyesi Arnavut idi⁵⁰.

Mahsulâtı: Giyâ (taze ot) ve çilek, mahsulât ziraası: buğday, arpa, yulaf, mısır, çavdar, lahana, patates, fasulye, bostan, sebze, kenevir ve yer elması gibi hububatı idi. Ağaçlar verimleri elma, kestane, ceviz, armut, fındık, muşmula, üzve, üzüm, erik, şeftali, ayva, kiraz, kızılıcak, vişne, dut ve saire idi⁵¹.

Kasaba içinde esnaf türlü sanâat varsa da, bunlar sanayi ile uğraşlılardı. Gümüş kaplar, sırma ve işlemeli Arnavut elbisesi, ve kadınlar tarafından ipek ve pamuktan gömlek ve çarşaflık bez ve başka eşyalar yapıyorlardı. En ziyade ustalık ve ticaret kesb ettikleri san'at; eski üsül üzere tüfekçilik, kuyumculuk ile terzilik, papuçluluk, saraçlık, tabaklık, berberlik ve örnekler olup çok miktarda getirdikleri mahsulatlarını kasaba ve kazalarda satarlardı⁵².

İpek'te tabanca, ve başka silahlar, bıçaklar ve sahtiyân da mahsul ederlerdi⁵³.

Yakova kazası 146 karyeden ibaret olarak, nüfus sayımının 11.096'yı bulduğu anlaşıldı⁵⁴.

Hele bahçelerde elma, armud, erik çoklukla elde edilirdi.

Hâsılat-ı araziye-i tabiiyyesi giyah, yabancı çilek gibi şeylerden

⁴³ *Aym yerde*, 381.

⁴⁴ *Aym yerde*, 381.

⁴⁵ *Aym yerde*, 382.

⁴⁶ *Aym yerde*, 392.

⁴⁷ *Aym yerde*, 392, 393.

⁴⁸ *Aym yerde*, 399.

⁴⁹ *Aym yerde*, 585.

⁵⁰ Ali Cevad, *Aym yerde*, 133.

⁵¹ *Kosova Vilâyeti Sâlnâmesi*, 1314 H., 585, 586.

⁵² *Aym yerde*, 586.

⁵³ Ali Cead, *Aym yerde*, 133.

⁵⁴ *Kosova Vilâyeti Sâlnâmesi*, 1314 H., 596.

ve mevrûat seneviyyesi buğday, arpa, yulâf, çavdar, mısır, lahana, fasulya'dan ibaret idi⁵⁵.

Ahali-i kazanın ziraat istekleri var ise de, ticaret daha ziyade elverişli idi⁵⁶.

Kasaba ahali en ziyade terzilik, kazzazlık, tabaklık, tüfekçilik, kumaşçılık sanatlarıyla uğraşır⁵⁷.

Ö z e t

XIXⁿ YÜZYIL İKİNCİ YARISINDA KOSOVA EYALETİ İKTİSÂDÎ DURUMU

XIXncü yüzyıl ikinci yarısında Kosova Eyaleti iktisati yeter derecede geliş idi. İktisadın çok daları var idi. Sanat, ticaret, ziraat, hayvancılık, bahçevancılık, ormancılık ve madencilik en mühim iktisat dalları idiler. Bunlarla Kosova milleti: Arnavutlar, Sırlar, Türkler, Yahudiler, Çingenerler ve Eflâk taifesi, uğraştı.

Terzilik, kuyumculuk, tüfekçilik, tabaklık mükemmel sanatlar idiler. Bu sanatların hasılatları Kosova'dan çok uzak tanış idiler. Onlarla hemen hemen yalnız Arnavutlar uğraştılar. Ama kazancılıkla, kalaycılıkla, ve mutafıcılıkla en çok Sırlar uğraştılar. Demircilikle çingenerler uğraştılar. Arnavut sanatçıların hasılatları — ipekli ve pamuklu kumaşlar, düğmeler, gaytanlar ve ipekli şiritler, ipek, »arnavut elbiseler« — tanış idiler.

Ticaret de geliş idi. Kosova'nin içerisinde ve dışarısında ticaretlik oldu. Kosova, Balkan Avrupa, Asya ve Afrika pazarlarında ve panayırlarında hasılatlar satıldılar. Ticaretlikle Arnavutlar, Sırlar ve Yahudiler uğraştılar.

R e z i m e

PRIVREDA EJALETA KOSOVO U DRUGOJ POLOVINI 19. STOLJEĆA

Privreda ejaleta Kosovo bila je u drugoj polovini 19. stoljeća prilično razvijena. Imala je mnogo grana; zanatstvo, trgovina, zemljoradnja, stočarstvo, vrtlarstvo, šumarstvo i rudarstvo su bile najvažnije. Njima su se bavili stanovnici Kosova, Arnauti, Srbi, Turci, Jevreji, Čigani i vlaška plemena.

⁵⁵ *Ayn yerde*, 597.

⁵⁶ *Ayn yerde*, 597.

⁵⁷ *Ayn yerde*, 598.

Do savršenstva su bili razvijeni zanati terzija, kujundžija, puškara i kožara. Proizvodi ovih zanata bili su poznati daleko izvan Kosova. Njima su se bavili skoro samo Arnauti. Srbi su se najviše bavili kanzadžijskim, kalajdžijskim i mutafčijskim zanatom, a Cigani gvođarskim. Proizvodi zanatlija Arnauta — svilena i pamučna platna, dugmad, gajtani, svileni širiti, »arnautska odjeća« — bili su vrlo čuveni.

I trgovina je bila razvijena. Trgovalo se na Kosovu i van Kosova. Proizvodi su se prodavali na trgovima i vašarima Kosova, Balkana, Evrope, Azije i Afrike. Trgovinom su se bavili Arnauti, Srbi i Jevreji.